

Μεταφρασμένο απόσπασμα

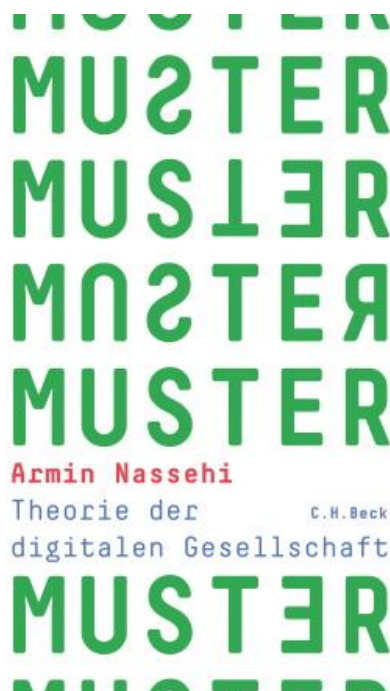
Armin Nassehi
Muster. Theorie der digitalen Gesellschaft

C.H. Beck Verlag, München 2019
ISBN 978-3-406-74024-4

σελ. 11-25

Άρμιν Νασέχι
Πρότυπα. Θεωρία της ψηφιακής κοινωνίας

Μετάφραση: Μαριάννα Τσάτσου
Επιμέλεια: Αλέξανδρος Κυπριώτης

Εισαγωγή

Το παρόν βιβλίο επιθυμεί να παρουσιάσει μια κοινωνιολογική θεωρία της ψηφιακής κοινωνίας. Στη θέα ενός βιβλίου με έναν τέτοιο τίτλο, πιθανώς να ήμουν επιφυλακτικός, αν δεν το είχα γράψει εγώ ο ίδιος. Υπάρχει μακρά παράδοση στην αναγωγή κοινωνιολογικών διαγνώσεων σε ένα χαρακτηριστικό. Συγχρόνως μπορεί να γνωρίζει κανείς πως σε μια *κοινωνία διακινδύνευσης* δεν υπάρχουν μόνο κίνδυνοι, πως σε μια *κοινωνία των εμπειριών* υπάρχει και δράση (αν συλλογιστεί κανείς τη διάκριση μεταξύ δράσης και εμπειρίας), πως ακόμα και σε μια *κοινωνία αυτοκινήτων* ενίοτε παίρνει κανείς το αεροπλάνο ή το μετρό, πως ακόμα και σε μια *κοινωνία της επιτάχυνσης* πρέπει κανείς μερικές φορές να περιμένει και πως και στην *κοινωνία των πολλαπλών επιλογών* συχνά δεν υπάρχει καμία επιλογή. Ποτέ ως τώρα δεν βοήθησε πραγματικά η αναγωγή της κοινωνίας σε ένα μόνο χαρακτηριστικό. Ως επί το πλείστον πρόκειται για πρόχειρες λύσεις ή απόπειρες εντυπωσιασμού. Εκ πρώτης όψεως κάνει τα πράγματα οπωσδήποτε ευκολότερα – συχνά δεν είναι καν οι συγγραφείς αυτοί και αυτές που καταλήγουν σε αυτούς τους κραυγαλέους τίτλους, αλλά εκείνοι που κατανοούν πώς λειτουργεί η οικονομία του εντυπωσιασμού στην αγορά του βιβλίου.

Εδώ πρόκειται για κάτι διαφορετικό. Φυσικά η κοινωνία, στην οποία ζούμε, δεν είναι ψηφιακή κοινωνία με την έννοια πως όλα όσα συμβαίνουν στο πλαίσιο της μπορούν να γίνονται κατανοητά μέσω της ψηφιακότητας μιας τεχνολογίας, η οποία συνδέεται με τον συγκεκριμένο όρο. Και εντούτοις: Εγώ θα ισχυριστώ στις σελίδες αυτού του βιβλίου ότι η σύγχρονη κοινωνία είναι ήδη *ψηφιακή* με έναν συγκεκριμένο τρόπο χωρίς την ψηφιακή τεχνολογία ή και ότι μπορεί να κατανοηθεί μονάχα με ψηφιακά μέσα. Μάλιστα θα επεκτείνω ακόμα περισσότερο τον συλλογισμό μου: Θα ισχυριστώ ότι η κοινωνική σύγχρονη εποχή ήταν ανέκαθεν ψηφιακή, ότι η ψηφιακή τεχνολογία αποτελεί, τελικά, μονάχα τη λογική συνέπεια μιας κοινωνίας, η οποία στη θεμελιώδη δομή της έχει διαμορφωθεί *ψηφιακά*.

Αυτή τη θέση εξέφρασα για πρώτη φορά στη *Χεγκελιανή διάλεξη* της 7^{ης} Δεκεμβρίου 2017 στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου.¹ Για να κατανοήσουμε την ψηφιοποίηση – εκείνο το πολιτισμικό φαινόμενο, το οποίο μπορεί ίσως να συγκριθεί μόνο με τις δύο σπουδαίες εφευρέσεις της τυπογραφίας και της ατμομηχανής– δεν επιτρέπεται απλώς να προϋποθέτουμε

την ψηφιοποίηση. Οι περισσότερες συζητήσεις για την ψηφιοποίηση γνώριζαν ανέκαθεν τι σημαίνει. Θα ήθελα να τονίσω αρχικά αυτή τη γνώση στο παρόν βιβλίο, για να απαντηθεί το κεντρικό ερώτημα:

Λύση ποιου προβλήματος είναι η ψηφιοποίηση;

Το εν λόγω ερώτημα έχει διατυπωθεί μεθοδικά επακριβώς. Είναι ένα ερώτημα για τη λειτουργία της ψηφιοποίησης. Δεν ορίζει τι είναι ψηφιακότητα και ψηφιοποίηση, αλλά προσεγγίζει το φαινόμενο ρωτώντας *κοινωνική* λύση ποιου προβλήματος είναι η ψηφιοποίηση. Πρόκειται, λοιπόν, για την *κοινωνική* λειτουργία, με τη διευκρίνιση της οποίας αποκαλύπτονται και οι τεχνολογικές διαστάσεις της ψηφιοποίησης. Αν δεν θέλει κανείς να μιλήσει απλώς για κάτι, το οποίο γνωρίζει τελικά μόνο βάσει της επιφάνειας εργασίας του, πρέπει να ξεκινήσει με ένα τέτοιο μεθοδικά ελεγχόμενο ερώτημα.

Πώς σκέφτεται κανείς για την ψηφιοποίηση;

Αν δει κανείς τις συζητήσεις για την ψηφιακότητα, παρατηρεί πως ήδη την προϋποθέτουν με αρκετά μεγάλο εύρος γνώσεων. Είτε πρόκειται για τεχνολογικές συζητήσεις, οι οποίες διασαφηνίζουν όλα αυτά που μπορεί να προσφέρει ο ψηφιακός κόσμος. Ύστερα επεξηγούν τις έννοιες *Search Engine Optimizing*, *Big Data*, *Augmented Reality* ή *Internet of Things* ως τεχνολογικά φαινόμενα. Είτε εξαντλούνται στις επιπτώσεις της ψηφιοποίησης στις αγορές εργασίας, προϊόντος, παραγωγής και εντυπωσιασμού, διαγιγνώσκουν μετατοπίσεις στην καπιταλιστική (ανα-)παραγωγή προστιθέμενης αξίας και στη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης και κάνουν λιγότερο ή περισσότερο ισχυρές προβλέψεις διαταραχής.² Είτε επικεντρώνονται στις συνέπειές τους στην καθημερινή πρακτική, δηλαδή στην επίδραση της ψηφιοποίησης στους χρήστες της.

Εκτός από ένα γενικά επικριτικό προς τον καπιταλισμό μοτίβο απέναντι στην ψηφιοποιημένη οικονομία, ιδίως για την κοινωνική και πολιτισμολογική νοημοσύνη ως προς το θέμα της ψηφιοποίησης φαίνεται να είναι ενδιαφέρον ένα κράμα κριτικής στάσης και περιγραφών από την καθημερινή ζωή –κάτι που ειδικά για την κοινωνιολογία ανήκει ούτως ή

άλλως στις πιο συμβατές μορφές ανάπτυξης και σταθεροποίησης θεμάτων. Όχι πως θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί αποκλειστικά ότι εδώ επικρατεί παντού το ίδιο μοτίβο, πόσο μάλλον ομοφωνία περιεχομένου, γι' αυτό και παρατηρείται ότι υπάρχει μια ειδικά κοινωνιολογική πρόσβαση στην ψηφιοποίηση με τις λέξεις-κλειδιά «υποκειμενοποίηση», «τεχνικές του εαυτού», «βελτιστοποίηση» και «αυτοέλεγχος». Αφεταιρία είναι, λοιπόν, το γεγονός πως πρακτικές αυτοεντοπισμού ή γραφιστικής και κειμενικής παρουσίασης του ίδιου του εαυτού ή του αυτοελέγχου υπόκεινται στην υπαγόρευση μιας αυτοσκηνοθεσίας, οι οποίες πρακτικές συνδέονται αναμφίβολα με την επεξεργασία δεδομένων εκείνων των ιχνών, τα οποία αφήνει κανείς μέσω δικών του πρακτικών και οι οποίες μας οδηγούν να σκηνοθετήσουμε εμάς τους ίδιους υπό την έννοια αριθμητικών, ως επί το πλείστον μετρικών και συγκριτικών πρακτικών. Ιδιαίτερη πρόκληση αποτελεί ο καθορισμός ενός νεοφιλελεύθερου καθεστώτος τεχνικών του εαυτού για τη βελτιστοποίηση της διεπαφής εαυτού-κόσμου, καθώς και του μετασχηματισμού του δημόσιου ελέγχου σε αυτοσεβασμό μέσω ταυτόχρονης παρατηρησιμότητας από κρατικούς-δημόσιους και ιδιωτικούς παράγοντες που διαμορφώνουν την αγορά.

Θα ήθελα να επεξηγήσω αυτόν τον δημοφιλή κοινωνικό ή και πολιτισμολογικό συλλογισμό για την ψηφιοποίηση με ορισμένα παραδείγματα. Η Sherry Turkle έθεσε πάνω από 20 χρόνια πριν το ζήτημα της ταυτότητας των δεδομένων νέων μορφών επικοινωνίας στο διαδίκτυο.³ Σήμερα η Deborah Lupton στο έργο της *Digital Sociology* ερευνά τη σημασία της ψηφιοποίησης για την κοινωνιολογία και αποδέχεται την πρόκληση για την κοινωνιολογία μιας εντελώς νέας πρόσβασης σε δεδομένα, καταλήγει όμως τελικά και πάλι μονάχα στις επιπτώσεις για τον τρόπο ζωής και στην αποφυγή κινδύνου.⁴ Το *Data Revolution* του Rob Kitchin επικεντρώνεται κυρίως στην υποδομή των δεδομένων και την πολιτική, οργανωτική και τεχνολογική διαμόρφωσή της.⁵ Η διεξοδική έρευνα της Shoshana Zuboff *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* ασχολείται κυρίως με το πλεόνασμα ελέγχου, το οποίο συνδέεται με ψηφιακά μέσα.⁶ Και το *Digital Sociologies* των Jessie Daniels, Karen Gregory και Tressie McMillan Cottom επικεντρώνεται στις συνέπειες της ψηφιοποίησης για συγκεκριμένες απόψεις ενεργειών.⁷ Αντίστοιχα γερμανόφωνα έργα, όπως η εκτεταμένη και πολύ ενημερωτική μελέτη του Steffen Mau *Das metrische Wir [Το μετρικό Εμείς]*,⁸ κινούνται στην ίδια κατεύθυνση. Η ψηφιοποίηση εμφανίζεται, λοιπόν, ως άποψη συμπεριφοράς, η οποία εξαντλείται τελικά στο πλεόνασμα

ελέγχου. Το ίδιο ισχύει και για τις τεχνολογικά εξόχως ενημερωμένες μελέτες του Dirk Helbing.⁹ Ὁ Επίσης οι εργασίες περί της θεωρίας των μέσων, όπως το *Es gibt keine Software* [Δεν υπάρχει λογισμικό] του Friedrich Kittler,¹⁰ το οποίο έχει αναδειχθεί σε κλασικό έργο, η μελέτη περί της θεωρίας των μέσων της Sybille Krämer *Symbolische Maschinen* [Συμβολικές μηχανές]¹¹ ή οι πολιτισμολογικές αποστασιοποιήσεις της τεχνολογικής υποδομής και των πρακτικών της ως μορφών διαμόρφωσης, συλλογής, ανάλυσης εικόνων και υπολογισμών¹² δεν λαμβάνουν καθόλου υπόψη τους την κοινωνικά δομική ριζοσπαστικότητα του ψηφιακού, σύμφωνα με την οποία στην πολυπλοκότητα της κοινωνίας θα έπρεπε να εντοπίζεται το προς εξέταση πρόβλημα τέτοιων πρακτικών που μεταβάλλουν τον πολιτισμό. Στο εν λόγω ρεύμα ανήκει, επίσης, και η αξιανάγνωστη μελέτη *Kultur der Digitalität* [Πολιτισμός της ψηφιακότητας] του Felix Stalder, η οποία υιοθετεί μια οπτική της θεωρίας των μέσων.¹³

Τέτοιες αντιλήψεις δεν θα πρέπει να αμφισβητούνται –τουλάχιστον όχι ακόμη (sic!) σε αυτό το στάδιο του στοχασμού και όχι κατ' αρχήν. Υπάρχουν, όμως, αντιλήψεις, οι οποίες δεν ενδιαφέρονται τελικά καθόλου για το ίδιο το ζήτημα της ψηφιοποίησης, αλλά ήδη την προϋποθέτουν ως τεχνολογική, κοινωνική και πολιτισμική υποδομή. Τουλάχιστον έμμεσα υπενθυμίζεται εδώ πως δυτικο-αστικές μορφές ζωής είχαν διαμορφωθεί ήδη στον προψηφιακό κόσμο από μορφές αυτοπαρακολούθησης, αυτοελέγχου και πειθάρχησης. Φαίνεται πως πολλές κοινωνιολογικές αντιλήψεις περί ψηφιοποίησης δεν επηρεάζονται πραγματικά από την ίδια την ψηφιοποίηση. Θεωρούν μάλλον φαινόμενα ψηφιοποίησης όλες τις λοιπές, κοινωνικές αντιλήψεις –από ζητήματα του φύλου¹⁴ και ζητήματα ανισότητας¹⁵ έως και την προαναφερθείσα κριτική για στρατηγικές αυτοβελτίωσης.

Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο και στις Science & Technology Studies (STS). Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Ντομινίκ Καρντόν [Dominique Cardon] αποκαλεί απλή την κριτική που καθοδηγείται από συμφέροντα, κυρίως κριτικές οικονομικής οπτικής για τη δύναμη των αλγορίθμων, γιατί αυτές τελικώς δεν λαμβάνουν υπόψη πως με την παραγωγή αλγορίθμων καθιερώνεται ένας νέος τρόπος σκέψης. Αναφερόμενος στον Ζιλμπέρ Σιμοντόν [Gilbert Simondon], ο Καρντόν υπογραμμίζει πως πρέπει κανείς να παίρνει σοβαρά την τεχνολογία ως τέτοια, προκειμένου να κατορθώσει να κατανοήσει την αλγοριθμοποίηση κοινωνικών διαδικασιών. Οι πρακτικές που έχουν επικριθεί περισσότερο αποδεικνύονται, λοιπόν, δευτερεύουσες μάλλον συνέπειες παρά αίτια του προβλήματος.¹⁶ Αυτή την εκτίμηση ακολουθώ –όχι όμως τον περιορισμό στην αμφισβήτηση των πρακτικών, όπως συμβαίνει στις

περισσότερες μελέτες των STS με εθνογραφική κυρίως πρόθεση. Το κίνητρό μου διαμορφώνεται από το ερώτημα για την *κοινωνική λειτουργία* αυτού που συνδέεται με τον όρο της ψηφιοποίησης.

Μια τεχνικο-κοινωνιολογική διαίσθηση

Αρχικά εμμένουμε σε αυτή τη θέση, ότι μπορεί κανείς να στοχάζεται για τα ζητήματα της ψηφιοποίησης, χωρίς να στοχάζεται για την ψηφιοποίηση, χωρίς δηλαδή να θέτει το ερώτημα, για τι μιλάμε όταν μιλάμε για ψηφιοποίηση. Ας γίνει εδώ ήδη γνωστό πως κάτι παρόμοιο αποδεικνύεται και σε ένα άλλο πεδίο, δηλαδή στοχαζόμαστε για την κοινωνία χωρίς να θέτουμε το ερώτημα για τι μιλάμε όταν μιλάμε για κοινωνία. Υποθέτω πως υπάρχει συστηματική σχέση μεταξύ αυτών των δύο διαγνώσεων. *Η λήθη της κοινωνίας για τη συζήτηση περί κοινωνίας κινείται παράλληλα με τη λήθη της ψηφιοποίησης για τη συζήτηση περί ψηφιοποίησης.*

Αυτήν ακριβώς τη σχέση θα ήθελα να αναπτύξω εδώ συστηματικά και μάλιστα ρητώς κοινωνιολογικά, πράγμα που δεν εκπλήσσει, δεδομένου ότι η χρησιμοποίηση της συζήτησης για την κοινωνία ως μέτρο αποτελεί ήδη κοινωνιολογική αντίληψη. Σε κάθε περίπτωση, θα ήθελα να τονίσω με μια πρώτη προσέγγιση ότι δεν θέλω να θέσω τώρα το κοινωνιολογικό ερώτημα για την ψηφιοποίηση προϋποθέτοντας την «ψηφιοποίηση» ως ανεξάρτητη μεταβλητή, ώστε να απαντήσω ύστερα στο ερώτημα ποιες άλλες μεταβλητές επηρεάζει.

Δεν πρόκειται για μια ακόμα συνεισφορά στη συζήτηση για τις διαταραχές της ψηφιοποίησης και τις πρακτικές που προωθεί η ψηφιακή υποδομή. Θα ήθελα αυτό το προς εξέταση πρόβλημα, το προς εξέταση κοινωνιολογικό πρόβλημα της ψηφιοποίησης μάλλον να το ξεκαθαρίσω. Κατ' εμέ, η ουσία έγκειται στο ερώτημα, γιατί μια τεχνολογία, η οποία εμφανέστατα δεν αναπτύχθηκε γι' αυτό, το οποίο πράττει αυτή τη στιγμή, κατάφερε να έχει τόση επιτυχία σε ένα εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα και τελικά να διεισδύσει σε όλους σχεδόν τους κοινωνικούς τομείς. Αποδεικνύεται πως ένας εκ των παραγόντων επιτυχίας αυτής της τεχνολογίας είναι ο τεχνολογικός της χαρακτήρας.

Το να τίθεται έτσι το ερώτημα, δηλαδή ποιες επιπτώσεις είχε, έχει και θα έχει η ψηφιοποίηση στην κοινωνία, κατέστησε την ψηφιοποίηση μια πραγματικά ανεξάρτητη

μεταβλητή. Καθοδηγούμαι, αντίθετα, από μια τεχνικο-κοινωνιολογική διαίσθηση, σύμφωνα με την οποία τεχνολογία και κοινωνία δεν συνιστούν διαφορετικά μεγέθη, αλλά τεχνολογίες και τεχνικές μπορούν να είναι επιτυχείς μόνο όταν καθίστανται αρκετά συμβατές με τη δομή μιας κοινωνίας. Ή για να το διατυπώσουμε διαφορετικά: Το γεγονός, πως η ψηφιοποίηση (όπως πριν από αυτήν η τυπογραφία, ο σιδηρόδρομος, το αυτοκίνητο, το ραδιόφωνο, η ατομική βόμβα ή η εκμηχάνιση της ιατρικής κ.λπ.) κατάφερε να καταστεί τόσο επιτυχής, μπορεί να εξηγηθεί μόνο με τη δομή προσδοκιών ή και τη δυνατότητα επεξεργασίας της κοινωνίας, εντός της οποίας πραγματοποιείται. Και για να δώσουμε απλώς ένα παράδειγμα: Η καθιέρωση της ραδιοφωνίας και της ραδιοφωνικής τεχνολογίας ήδη προϋποθέτουν κοινωνίες, οι οποίες διαθέτουν πιθανές ακροάτριες και πιθανούς ακροατές, προϋποθέτουν ήδη μια ιδέα προσβασιμότητας, καθώς και αντίστοιχες συγκεντρωτικές κυριαρχικές δομές σύγχρονης κρατικής υπόστασης. Η ραδιοφωνία και η ραδιοφωνική τεχνολογία προϋποθέτουν ένα απόθεμα λόγου και ασχολούνται με την ετερογένεια ενός πλουραλιστικού κοινού υποθέτοντας ομοιογένεια διευθύνσεων ή και αποδεκτών. Υπολογίζουν πως αυτά που μεταδίδονται στο ραδιόφωνο αποτελούν κάτι ξεχωριστό, το οποίο προσελκύει αρκετή προσοχή και τελικά παρακινεί εκατομμύρια ανθρώπους να αποκτήσουν συσκευή ραδιοφώνου. Παρατηρούμε δηλαδή: Δεν υπάρχει ήδη το κοινό, αλλά πρέπει να υφίσταται ένας συνδυασμός, του οποίου η εσωτερική πολυπλοκότητα να μην καθιστά εντελώς απίθανο ένα διαθέσιμο κοινό. Έτσι λοιπόν, η ατμομηχανή δεν καθιερώθηκε όταν υπήρχαν ήδη οι βιομηχανικές συνθήκες, υπήρχαν όμως πρόσφορες συνθήκες. Και ο ρόλος που διαδραμάτισε ο σιδηρόδρομος στην πρόσβαση στη Βόρεια Αμερική μαρτυρά πολλά για το γεγονός πως η τεχνολογία μπορεί να καλύπτει τη ζήτηση, την οποία η ίδια δημιουργεί, όμως γι' αυτό χρειάζονται προϋποθέσεις.

Κάτι παρόμοιο θα έπρεπε να αποδειχθεί και στην περίπτωση της ψηφιοποίησης. Η ερώτηση θα διατυπωνόταν τότε ως εξής: *Ποια προδιάθεση της σύγχρονης εποχής ευαισθητοποιεί μια τεχνολογία, όπως αυτή της ψηφιοποίησης (αν μπορεί, εν γένει, να θεωρηθεί αξιόπιστος όρος κάτι σαν την ψηφιοποίηση); Τι ήταν ήδη πρωτότερα στη σύγχρονη εποχή, στην κοινωνική σύγχρονη εποχή μάλλον, «ψηφιακό», ούτως ώστε κατόρθωσε η ψηφιακή τεχνολογία να γνωρίσει εκείνη τη νικηφόρο προέλαση, την οποία δεν μπορεί κανείς να αποδώσει στις προθέσεις των δημιουργών αυτής της τεχνολογίας (όπως και η νικηφόρος προέλαση παλιότερων τεχνολογιών δεν μπορεί ποτέ να εξηγηθεί βάσει σκοπού); Σκεφτόμαστε ελάχιστα την αιτιώδη*

αλυσίδα «ιδέα → πραγματοποίηση», ακόμα και αν σχηματίζει κανείς μακριές αιτιώδεις αλυσίδες.

Δεν είναι ο χώρος αυτός, για να μιλήσουμε για την ιστορία και τα βάθη του λειτουργισμού.¹⁷ Ας αρκεστούμε μόνο στο εξής: Δεν πρόκειται εν προκειμένω για την επεξεργασία κάποιας ομάδας καθορισμένων προβλημάτων, για τα οποία κατόπιν θα πρέπει να αναζητηθούν λύσεις. Πρόκειται μάλλον για την ακριβέστερη κατανόηση και τον καθορισμό τόσο του *προβλήματος* όσο και της *λύσης*. Πιο συγκεκριμένα: Μπορώ να καθορίσω λύση ποιου προβλήματος είναι η ψηφιοποίηση, μόνο αν αντιμετωπίσω με ευαισθησία τόσο τις λύσεις όσο και τα προβλήματα –και κυρίως το ερώτημα, πώς σχετίζονται αυτές οι δύο πλευρές μεταξύ τους.

Ακόμα μία φορά: Πρέπει κανείς να διευρύνει σημαντικά τον λειτουργιστικό τρόπο σκέψης, ώστε να απαντήσει εκείνο το ερώτημα, το οποίο διατύπωσα ήδη: *Λύση ποιου προβλήματος είναι η ψηφιοποίηση;* Και το ερώτημα πρέπει να τεθεί τότε με τέτοιον τρόπο, ώστε να μην επιτρέπεται να προϋποτίθενται ούτε το πρόβλημα ούτε η λύση – ότι δηλαδή δεν υπάρχει ούτε μια λίστα προβλημάτων ούτε και μια σαφέστατη λίστα με λύσεις, ώστε να εναρμονιστούν στη συνέχεια τα *στοιχεία* μεταξύ τους. Μια κατάλληλη λειτουργιστική διαδικασία πρέπει να καταστήσει αμφοτέρως τις πλευρές συγκυριακές, να ενδιαφέρεται η ίδια για την κατάσταση. Από τυπικής πλευράς, ο λειτουργισμός αφορά το εξής: Αν ο y συνιστά συνάρτηση του x ($y=f(x)$), τότε πρέπει να καταστούν συγκυριακοί τόσο ο y όσο και ο x –και αυτό απαγορεύει να καταστεί απόλυτη μία από τις δύο πλευρές. Αυτό ακριβώς το πρόβλημα επεξεργάζεται η κριτική του λειτουργισμού.

Ως προς το θέμα μας: Αν πρέπει να καθοριστεί το προς εξέταση πρόβλημα, δηλαδή η κατάσταση προβλήματος-λύσης της ψηφιοποίησης, πρέπει στην πραγματικότητα να ξεκινήσει κανείς και από τις δύο πλευρές. Αν ισχύει η αρχική μου διαίσθηση, ότι οι τεχνολογίες επικρατούν μόνον όταν είναι συμβατές εντός του κοινωνικού εννοιολογικού πλαισίου τους, τότε αυτό σημαίνει πως λύνουν ένα πρόβλημα. Πρέπει, λοιπόν, να καταστήσει κανείς αόριστες αμφοτέρως τις πλευρές –*ποιο πρόβλημα και ποια λύση;* Λύση σημαίνει άλλωστε μόνο: ότι μπορεί να συνεχίσει να εκτελείται η διαδικασία, ότι παράγεται συμβατότητα, άρα δεν πρόκειται για το τι *είναι* η ψηφιοποίηση, αλλά για το τι *κάνει* και πώς συσχετίζει πρόβλημα και λύση.

Με αυτό ακριβώς θα ξεκινήσει και το πρώτο κεφάλαιο, το οποίο ίσως περιλαμβάνει την πιο σημαντική θέση του βιβλίου, *ότι η ψηφιοποίηση είναι άμεσα συγγενής με την κοινωνική δομή*. Διότι αυτό καθιστά την ψηφιοποίηση μια παράξενη διαταραχή: Είναι ξένη, γιατί στο πλαίσιο μιας ριζοσπαστικότητας παραπέμπει στο οικείο, με έναν πρωτόγνωρο τρόπο. Θα ισχυριστώ μάλιστα, ότι η ψηφιοποίηση δεν αποτελεί μονάχα κοινωνικό φαινόμενο, αλλά ένα *κοινωνιολογικό έργο*. Πολλά από αυτά με τα οποία ασχολείται η ψηφιοποίηση είναι μάλιστα κοινωνιολογικής προσέγγισης: Χρησιμοποιεί κοινωνικές δομές, καθιστά ορατές κοινωνικές δυναμικές και από αυτές τις μορφές αναγνώρισης προτύπων παράγει την υπεραξία της. Οι φορείς δεν είναι, φυσικά, κοινωνιολογικοί φορείς –είναι επιχειρήσεις και κράτη, αρχές επιβολής του νόμου και ΜΜΕ, υπηρεσίες επικοινωνιών και οι ένοπλες δυνάμεις, η πολεοδομία και ο κοινωνικός προγραμματισμός, καθώς και η επιστήμη. Κοινωνιολογικό στοιχείο σε αυτά συνιστά, οπωσδήποτε, η αναγνώριση ή η παραγωγή λανθανόντων κανονιστικών προτύπων και η όποια αξιοποίησή τους.

Πρώιμες τεχνολογικές ωθήσεις

Θα καταδείξω ότι η σύγχρονη κοινωνία διέθετε ήδη ψηφιακή δομή πριν από την εφαρμογή των ψηφιακών τεχνολογιών των υπολογιστών. Θα εξηγήσω τι σημαίνει αυτό. Ωστόσο, η εφαρμογή άμεσης ψηφιακής τεχνολογίας συνιστά ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο. Ακόμα κι αν λίγο συνεισφέρει στην απόκτηση γνώσης: Εγώ προσωπικά γεννήθηκα το 1960 και ανήκω σε μια από τις τελευταίες ίσως χρονιές μαθητών που αποφοίτησαν από το λύκειο χωρίς ψηφιακή τεχνολογία. Το 1979 έδωσα τις απολυτήριες εξετάσεις μου στο Γκελζενκίρχεν και κατόπιν σπούδασα στο Μύνστερ –Παιδαγωγικές Επιστήμες, παράλληλα και Φιλοσοφία, με δευτερεύοντα κύκλο σπουδών την Κοινωνιολογία. Κατά τη διάρκεια των σπουδών μου έπρεπε να γράφω πολύ, όπως αρμόζε και αρμόζει σε έναν φοιτητή. Αρχικά είχα μια μηχανική γραφομηχανή των γονιών μου, η οποία ήταν πολύ κοπιώδης στη χρήση. Δεν θυμάμαι πλέον πότε ήταν ακριβώς, νομίζω στο τρίτο εξάμηνο, τότε γνώρισαν οι σπουδές μου την πρώτη τους τεχνολογική ώθηση. Αγόρασα μια μεταχειρισμένη Robotron 202, μια ηλεκτροκίνητη γραφομηχανή παραγωγής της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας και συγκεκριμένα του Εργοστασίου Λαϊκής Ιδιοκτησίας παραγωγής λογιστικών μηχανών Robotron στην Καρλ Μαρξ Σταντ (το σημερινό Κέμνιτς). Αν εκείνη τη μηχανή την αποκαλούσε στιβαρή κανείς, καταφανώς θα την υποτιμούσε. Ήταν πολύ βαριά, το πλαίσιό της αποτελούνταν από μέταλλο

πάχους τουλάχιστον δύο χιλιοστών. Ο κινητήρας της μηχανής σίγουρα δεν είχε αναπτυχθεί για γραφομηχανές –μ’ εκείνη θα μπορούσε κανείς να κινητοποιήσει πολιτιστικά αγαθά πιο στέρεης υλικής δομής απ’ ό,τι φιλοσοφικές, παιδαγωγικές, ψυχολογικές και κοινωνιολογικές εργασίες, αποσπάσματα κ.λπ. Η μηχανή ήταν –σίγουρα δεν εκπλήσσετε– πολύ θορυβώδης. Αυτό ίσχυε τόσο για τον κινητήρα της όσο και για τα πλήκτρα, τα οποία χτυπούσαν με τεράστια δύναμη επάνω στο χαρτί και τον κύλινδρο. Ακόμη θυμάμαι πολύ καλά πώς ταρακουνούσε το βοηθητικό τραπεζάκι του γραφείου μου η επαναφορά του οχήματος. Και ακόμα πιο καλά θυμάμαι ότι κάθε λάθος κατά τη χρήση των πλήκτρων επηρέαζε άμεσα ό,τι είχε γραφτεί –και μάλιστα σχεδόν ανεπανόρθωτα. Αυτό ακριβώς αποκαλείται αναλογική τεχνολογία, δηλαδή μια τεχνολογία, η οποία προβλέπει κάτι τέτοιο όπως τη μεταφορά αιτίας και αποτελέσματος, σήματος και αντίδρασης, χειρισμού και εφαρμογής ένα προς ένα. Ακόμα και η διόρθωση των λαθών με διορθωτικό υλικό ήταν εκ των υστέρων ορατή –το γραμμένο χαρτί είχε βέβαια ένα θεραπευμένο κείμενο, τις ουλές όμως μπορούσε να τις δει ο καθένας.

Το 1985 έδωσα τις τελικές εξετάσεις για το πτυχίο μου στις Παιδαγωγικές Επιστήμες. Για την απόκτησή του έπρεπε να εκπονήσω διπλωματική εργασία στην κατεύθυνση της Κοινωνιολογίας. Αυτή αποτελούνταν –τόσος χρόνος αφιερωνόταν τότε για την πρώτη διπλωματική εργασία– από 350 σελίδες γραφομηχανής περίπου, τις οποίες είχα αρχικά γράψει με το χέρι και ύστερα είχα καθαρογράψει στη γραφομηχανή μου της Robotron. Καθαρογράφιση σήμαινε: σε μια μορφή, η οποία ως προσχέδιο μπορούσε να χρησιμεύσει σε ένα επαγγελματικό γραφείο δακτυλογραφήσεων, το οποίο έφτιαξε απ’ αυτό μια εργασία, την οποία μπορούσε κανείς να παραδώσει. Το προσχέδιο δεν ήταν καθόλου κακό, περιλάμβανε όμως με αναλογικό τρόπο όλες τις ανωμαλίες, τα λάθη και τις διορθώσεις που είχα κάνει κατά τη συγγραφή, τις ουλές δηλαδή που μαρτυρούσαν την επίπονη διαδικασία της συναρμολόγησης σκέψεων σε ένα γραμμικά ευανάγνωστο κείμενο. Ενδιαφέρον είχε ότι το γραφείο, τις υπηρεσίες του οποίου ζήτησα τότε, διαφήμιζε ότι πριν από την τελική εκτύπωση λάμβανε κανείς μια πρόχειρη έκδοση, στην οποία μπορούσε να διορθώσει λάθη, υπό την προϋπόθεση πως οι διορθώσεις αυτές δεν θα επηρέαζαν τη σελιδοποίηση. Τεχνικά αυτή η διαδικασία των διορθώσεων υλοποιούνταν σε μια πολύ σύγχρονη γραφομηχανή, ήταν πολύ δαπανηρή και μόνο με μια οικονομική ενίσχυση των γονιών μου μπόρεσα να την πληρώσω. Ξαφνικά ένα τυπωμένο κείμενο, δηλαδή τα αναλογικά πρακτικά μιας ένα προς ένα σχέσης μεταξύ παραγωγής και προϊόντος, όχι μόνο μπορούσε να επαναληφθεί, αλλά και να

τροποποιηθεί. Και οι τροποποιήσεις παρέμεναν αόρατες! Καμία ουλή! Αυτό επιδρούσε στην πραγματική κατάσταση του κειμένου, το οποίο έγινε ξαφνικά κάτι διαφορετικό από πριν. Αναλογικό παρέμενε μόνο το αποτέλεσμα ακόμη, όχι η διαδικασία παραγωγής πλέον.

Μετά την αποφοίτηση κατέβαλα μεγάλη προσπάθεια να λάβω μια υποτροφία ως υποψήφιος διδάκτορας και είχα τη φαντασίωση να κάνω στο μέλλον αυτό ακριβώς που πράγματι κάνω εδώ και τρεις δεκαετίες πλέον: να εργάζομαι ως κοινωνιολόγος και να μεταφέρω τα συμπεράσματα αυτής της δραστηριότητας ιδίως σε μορφή κειμένων. Το σύνολο των σπουδών μου πραγματοποιήθηκε (τουλάχιστον από την τεχνολογική πλευρά των παραγωγικών μέσων τους) αποκλειστικά με αναλογικές τεχνολογίες. Ακόμα και η αναζήτηση βιβλιογραφίας γινόταν χωρίς βάσεις δεδομένων, και μάλιστα με τη βοήθεια ενός συστήματος καταλογογράφησης, το οποίο ως προς την υλική του υπόσταση έμοιαζε πολύ με τη μηχανή μου της Robotron. Θυμάμαι ακόμη τον θόρυβο στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Μύνστερ, όταν έσπρωχνα το κουτί με τις καρτέλες αρχείου να μπει στο ευρετήριο και εκείνο έκανε πάταγο. Άξιζε πάντως, παρά την μάλλον κακή σιδηροδρομική σύνδεση, να διανύει κανείς ως φοιτητής τα περίπου 100 χιλιόμετρα μέχρι το Μπίλεφελντ, όπου υπήρχε όχι μόνο μια πολύ καλύτερα ταξινομημένη κοινωνιολογική βιβλιοθήκη, αλλά και ένα σύστημα μικροφίς, το οποίο διευκόλυνε την έρευνα. Ακόμα και αυτό όμως ήταν ολοκληρωτικά αναλογικό –παρέμενε όμως τουλάχιστον αόρατο χωρίς συσκευή κατανάλωσης ρεύματος.

Αμέσως μετά την αποφοίτηση, με την πολυπόθητη καριέρα στο μυαλό μου, θέλησα να αποκτήσω έναν οικονομικά προσιτό υπολογιστή, ο οποίος θα χρησιμοποιούνταν διαφορετικά από τον πολύ επιτυχημένο υπολογιστή C64 της Commodore, δηλαδή όχι για να περνάει κανείς τον ελεύθερο χρόνο του, και θα αποτελούσε κατ' ουσίαν επαγγελματικό εξοπλισμό. Έπρεπε δηλαδή να αποκτήσω αυτό που ήδη τότε χαρακτηριζόταν βιομηχανικό πρότυπο, δηλαδή μια συσκευή συμβατή με το *Microsoft Disc Operating System* (MS-DOS), η οποία τεχνολογικά ισοδυναμούσε περίπου με το κλασικό PC της IBM. Στο Μύνστερ υπήρχε τότε, βεβαίως, μόνο ένα υποκατάστημα της IBM –και ένας αυθεντικός προσωπικός υπολογιστής της IBM, όπως κυκλοφορούσε στην αγορά από το 1981, ήταν πανάκριβος. Και γι' αυτό, λοιπόν, έπρεπε τότε να πάει κανείς στο Μπίλεφελντ, όπου υπήρχε ένα κατάστημα τεχνικών υπολογιστών, το οποίο πουλούσε οικονομικά στοιχεία για έναν υπολογιστή συμβατό με υπολογιστή της IBM, ο οποίος ήταν αντίστοιχος με τον πρώτο προσωπικό υπολογιστή της IBM με επεξεργαστή 8088 με συχνότητα 4,77 MHz. Το πρώτο μου σύστημα υπολογιστή δεν διέθετε σκληρό δίσκο, αλλά

μονάχα δύο μονάδες δισκέτας, τη μία εκ των οποίων έπρεπε να χρησιμοποιείς συνεχώς με δισκέτες για το λειτουργικό σύστημα και τα προγράμματα εφαρμογών. Ενώ η πρώτη δισκέτα φόρτωνε το DOS, εισήγες μια δισκέτα με ένα πρόγραμμα επεξεργασίας κειμένου –εγώ χρησιμοποιούσα τότε το WordPerfect. Αν ήθελες να χρησιμοποιήσεις για πρώτη φορά μια ειδική λειτουργία, για παράδειγμα πλάγια γραμματοσειρά, έπρεπε να εισαγάγεις μια άλλη δισκέτα, η οποία περιλάμβανε αυτό το εργαλείο. Και όταν το κείμενο ήταν έτοιμο, χρησιμοποιούνταν μια άλλη δισκέτα, στην οποία αποθηκευόταν.

Στο σύστημα υπολογιστή συμπεριλαμβανόταν και ένας εκτυπωτής ακίδων, ο οποίος όσον αφορούσε τα ντεσιμπέλ που παρήγε δεν υστερούσε σε τίποτα από τη γραφομηχανή Robotron. Το όλο σύστημα υπολογιστή ήταν ακριβό –τελικά όμως φθηνότερο από μια γραφομηχανή με σφαιρική κεφαλή της IBM, που αποτελούσε τότε το παγκόσμιο πρότυπο– και ήταν κάτι σαν μια Cadillac σε σύγκριση με εκείνο το Wartburg που συμβόλιζε η Robotron μου. Αυτές οι γραφομηχανές με σφαιρική κεφαλή δεν συνιστούσαν πλέον βιομηχανικά πρότυπα, υπήρχαν όμως σε όλες τις γραμματείες των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, για να υπηρετούν μια γενιά καθηγητών, οι οποίοι έγραφαν σχεδόν αποκλειστικά με το χέρι, γιατί το πρόγραμμα συγγραφής τους εφαρμοζόταν πριν από τη γραφομηχανή της IBM και χωρίς κάποιο λογισμικό, ήταν όμως συμβατό με τον χαρακτηριστικό γραφικό χαρακτήρα των κυρίων καθηγητών (κατ' εξαίρεση, δεν πρόκειται για γενική χρήση του αρσενικού γένους!).

Ύστερα από έναν χρόνο αγόρασα έναν σκληρό δίσκο –μάλιστα στο Μύνστερ, και έπρεπε να πάρω τη δύσκολη απόφαση, αν θα αγόραζα έναν με χωρητικότητα 1 MB ή 5 MB. Αποφάσισα να πάρω αυτόν με το 1 MB, γιατί δεν μπορούσα να φανταστώ ότι θα κατάφερνα να γεμίσω γράφοντας μια ζωή έναν αποθηκευτικό χώρο 5 MB. Έπειτα από αυτό βίωσα μια εντελώς φυσιολογική ψηφιακή πορεία: Ήρθαν τα Windows και πιο δυνατοί υπολογιστές, αποτελεσματικότερες περιφερειακές συσκευές, το ίντερνετ, η μόνιμη δυνατότητα πρόσβασης στα δεδομένα μου ανεξάρτητα από το πού βρισκόμουν. Η μετάβαση από το ίντερνετ του Download σε αυτό του Upload έπαιξε έναν μεγάλο ρόλο, κατόπιν η μετάβαση από τη σύνδεση στο ίντερνετ μέσω σταθερής τηλεφωνίας σε αυτή μέσω κινητής. Με το διαδίκτυο εμφανίστηκαν δυνατότητες έρευνας, οι οποίες έκαναν την εποχή των μικροφίς στο Μπίλεφελντ να μοιάζει μακρινό παρελθόν. Και τα λοιπά και τα λοιπά. Το παρόν βιβλίο (όπως και προηγούμενα) το έγραψα και συνέχισα να το γράφω σε αρχεία, τα οποία ήταν αποθηκευμένα σε ένα εμπορικό υπολογιστικό νέφος ενός παρόχου επεξεργασίας κειμένου και

το οποίο μπορούσα διαρκώς να επεξεργάζομαι στην τρέχουσα μορφή του και να το συμβουλευόμαι από όλες τις δικές μου και ξένες συσκευές, από σταθερό υπολογιστή μέχρι και έξυπνο τηλέφωνο.

Τα πρώτα τρία εξάμηνα σπουδών, δηλαδή από το 1979 έως το 1981 (όταν ο προσωπικός υπολογιστής της IBM κυκλοφόρησε στην αγορά), έβγαζα καλά χρήματα από την επισκευή αυτοκινήτων –σκαραβαίους και Bully της VW, Citroën 2CV και GX, Renault 4 και 5, Opel Kadett, VW Polo και Golf 1, αλλά και το παλιό πετρελαιοκίνητο /8 της Mercedes. Αυτό ήταν τόσο παράνομο (αν και στο μεταξύ έχει παραγραφεί) όσο και εφικτό, γιατί τότε τα αυτοκίνητα αποτελούσαν πράγματι αναλογικές μηχανές, τις οποίες μπορούσε κανείς να μαστορεύει. Λίγο αργότερα, τα αυτοκίνητα παρέμειναν βέβαια μηχανές, οι οποίες μετέτρεπαν ορυκτά καύσιμα σε κινητική ενέργεια· αλλά οι διαδικασίες ελέγχονταν όλο και περισσότερο αρχικά μέσω ηλεκτρονικών κυκλωμάτων και ύστερα μέσω της τεχνολογίας των υπολογιστών. Σήμερα, στην καλύτερη περίπτωση, μπορώ να αλλάξω τα λάστιχα του αυτοκινήτου μου (ενός αρκετά ψηφιοποιημένου διαδόχου του παλιού /8) και τους βραχίονες στους υαλοκαθαριστήρες του. Το επάγγελμα του μηχανικού αυτοκινήτων –το πιο περιζήτητο τεχνικό επάγγελμα τουλάχιστον για τα αγόρια– δικαίως μετονομάστηκε το 2001 σε «τεχνικός ηλεκτρομηχανικών συστημάτων», αφού το προφίλ της εκπαίδευσης είχε πρωτότερα ήδη μεταβληθεί.

Πρωτότυπο και αντίγραφο

Και για να φτάσω στο δια ταύτα, θα πρέπει να γίνει σαφές το εξής: Μπορεί κανείς να περιγράψει εμένα και όσους έχουν γεννηθεί τη δεκαετία του 1960 ως την πρώτη ψηφιακή γενιά ίσως.¹⁸ Άλλωστε ο πρώτος προσωπικός υπολογιστής ήταν πολύ περισσότερα από μια απλώς καλύτερη γραφομηχανή. Ήταν ένα μέσο, το οποίο όντως μετέβαλε την κατάσταση της πραγματικότητας των αποτελεσμάτων των εργασιών. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν υποστήριξε το 1936 στο περίφημο δοκίμιό του *Το έργο τέχνης στην εποχή της δυνατότητας της τεχνικής αναπαραγωγής του* τη θέση, πως η εμπειρία της τέχνης μέσω της πιθανής αναπαραγωγής των καλλιτεχνικών εκθεμάτων έχει αλλάξει ριζικά, και μάλιστα προς την κατεύθυνση πως το έργο τέχνης πρέπει πλέον να καθιερώνεται για ένα εντελώς διαφορετικό κοινό –και για ένα κοινό, το οποίο δεν ήταν πλέον μνημένο στις αστικές πρακτικές της απόλαυσης της τέχνης.¹⁹ Δημιουργήθηκε κάτι σαν απόλαυση της τέχνης en passant –για την οποία μπορεί κανείς βέβαια

μόνο να διαμαρτυρηθεί, αν στην τέχνη εκτιμά μόνο τη λειτουργία της διαφοροποίησης. Αυτό, όμως, που απασχόλησε τον Μπένγιαμιν ήταν αυτό που αποκαλούσε «απώλεια της αύρας», δηλαδή την απώλεια εκείνης της καιρολογικής μοναδικότητας, η οποία πλέον μπορούσε να παραταθεί χρονολογικά –ακριβώς λόγω της δυνατότητας επανάληψης της εμπειρίας. Όποιος παραθέτει τον Μπένγιαμιν φέρνει στο μυαλό του σίγουρα τη δριμεία μομφή του Τέοντορ Β. Αντόρνο πως ο Μπένγιαμιν καθιστά το έργο τέχνης φετίχ. Αυτή, όμως, μου φαίνεται να είναι μια χαρακτηριστική αντίδραση σε νέες μορφές μέσων, δηλαδή ο σημασιολογικός εξευγενισμός περασμένων μορφών, προκειμένου να ληφθεί υπόψη το τέρας της σύγχρονης τεχνολογίας και οι επιπτώσεις του, είτε πρόκειται για τον σωκρατικό εγκωμιασμό της συνομιλίας σε αντίθεση με τη γραφή που δημιουργεί απόσταση είτε για την κριτική της τηλεόρασης ως ισοπέδωσης σε σύγκριση με τις πραγματικές εμπειρίες του κόσμου.

Κάτι εντελώς παρόμοιο έχει δημιουργήσει η καθημερινή χρήση ψηφιακών τεχνολογιών –κι εδώ δεν αναφέρομαι ρητά στις μεγάλες πολιτισμικές αλλαγές της ψηφιακής εποχής, αλλά στις μικρές αλλαγές κατά την παραγωγή κειμένου από έναν νεαρό επιστήμονα ή και από το παιδί που ήθελε να γίνει επιστήμονας. Ο υπολογιστής ως συσκευή γραφής δεν έχει μονάχα απλοποιήσει ή επιταχύνει τη γραφή –δεν αφορά λοιπόν ζητήματα δυνατότητας διαβάθμισης. Ο υπολογιστής ως συσκευή γραφής έχει αποϋλοποιήσει τη γραφή. Πριν εμφανιστεί ένα κείμενο σε χαρτί με αναλογικό τρόπο, ζει σε μια εικονική κατάσταση. Η εικονική του διάσταση συνίσταται στο ότι παραμένει διαρκώς μεταβλητό, χωρίς να πρέπει να μεταβάλλεται στο σύνολό του. Οι προσθήκες, οι αναδιατυπώσεις, οι αναθεωρήσεις δεν αφήνουν το παραμικρό ίχνος πλέον –το κείμενο έχει απολέσει την *αύρα* του, θα έλεγε κανείς παραθέτοντας τον Μπένγιαμιν. Μέχρι το τέλος όλα είναι δυνατόν να αναθεωρούνται –και ταυτόχρονα οι προσωρινές παραλλαγές φαίνονται αισθητικά έτοιμες. Εντελώς πρόχειρα κείμενα, με τη βοήθεια λειτουργιών ενός λογισμικού επεξεργασίας κειμένου, μπορούν να παρουσιαστούν ξαφνικά με τέτοιο τρόπο, σαν να είναι το κείμενο ήδη ένα κείμενο –κάτι που παλιότερα, ιδιαίτερα σε μια Robotron 202, θα εγκατέλειπε κανείς, γιατί η διαρκώς εκ νέου συγγραφή του όλου θα συνεπαγόταν σημαντικό επιπρόσθετο κόπο. Στο παρόν βιβλίο δεν είναι σκοπός μου να διηγηθώ κι εγώ μονάχα μια από τις δημοφιλείς ιστορίες για τις επιπτώσεις της ψηφιοποίησης στις πρακτικές της καθημερινότητας, οι οποίες αποτελούν τον μεγαλύτερο όγκο της κοινωνιολογικής βιβλιογραφίας επί του θέματος. Το παράδειγμα θέλει μονάχα να δείξει με πόση λεπτομέρεια και επί καθημερινής βάσης, πόσο σχεδόν ανεπιφύλακτα και όμως δραστικά,

πόσο κάθε άλλο παρά εντυπωσιακά και όμως ρηξικέλευθα έχει διαχυθεί στην κοινωνία η ψηφιακή τεχνολογία –και πόσο γρήγορα πραγματοποιήθηκε η μετάβαση από την αναλογική στην ψηφιακή κοινωνία.

Παραγωγική αρνητική αναφορά και σημείο θραύσης

Το παρόν βιβλίο δεν αποτελεί ανοσοαντίδραση στην ψηφιοποίηση –ακόμα και αν η ψηφιοποίηση οδηγεί αναμφίβολα σε διαταραχές των κοινωνικών συνηθειών, οι οποίες πρέπει να υποστούν επεξεργασία. Έχω ήδη αναφερθεί σε αυτό που ενδιαφέρει την κοινωνιολογική διάνοηση. Ο σημαντικότερος ίσως διάλογος αφορά στο μέλλον της εργασίας. Πολύ πιθανώς, η ψηφιοποίηση τόσο της παραγωγής όσο και των προϊόντων θα έχει επιπτώσεις στην απασχόληση και στη συνέχεια του εργασιακού βίου. Για τον τρόπο, όμως, με τον οποίο η ψηφιοποίηση θα επηρεάσει τα εν λόγω ζητήματα επικρατεί καταφανής ασυμφωνία. Πολλά παραμένουν απλώς άγνωστα. Λίγες είναι οι αμφιβολίες πως η διαθεσιμότητα μεγάλων συνόλων δεδομένων θα έχει επιπτώσεις στις επιστημονικές γνώσεις. Πανταχόθεν υπάρχουν φόβοι για την επιστήμη χωρίς θεωρητικό υπόβαθρο, η οποία αναζητεί ίχνη σε σύνολα δεδομένων,²⁰ επιπλέον τίθεται το ερώτημα σε ποιον αποδίδονται οι γνώσεις, αν τις γνωστικές διαδικασίες τις καθοδηγούν έξυπνοι αλγόριθμοι.²¹

Αναμενόμενο είναι ασφαλώς πως φτάνουμε σε προβλήματα προσαρμογής της ατομικής διαβίωσης σε μηχανισμούς αυτοελέγχου και ελέγχου τρίτων, τα οποία προκύπτουν από τη διαθεσιμότητα αυξανόμενου όγκου δεδομένων. Λίγες αμφιβολίες υπάρχουν επίσης σχετικά με το γεγονός πως η διάρθρωση των τιμών θα μεταβληθεί σε πολλούς τομείς λόγω εντελώς νέων, ψηφιακά δυνατών μοντέλων διαφάνειας και σύγκρισης. Αναμφισβήτητη είναι επίσης μια τάση για συγκέντρωση κεφαλαίου, η οποία κινείται παράλληλα με τη συγκέντρωση δεδομένων.²² Γι' αυτό υφίστανται τόσο οικονομικοί όσο και γνήσια τεχνολογικοί λόγοι. Βέβαιο είναι ακόμα πως η συζήτηση για την τεχνητή νοημοσύνη θα επηρεάσει και την αυτοεικόνα της ανθρώπινης, καλούμενης φυσικής νοημοσύνης.²³ Και το γεγονός πως με την ψηφιοποίηση προκύπτουν νέες συγκεντρώσεις και συγκυρίες δυνάμεων δεν μπορεί να μείνει κρυφό από κανέναν.²⁴ Όλα αυτά συζητούνται εδώ και καιρό με τον ίδιο τρόπο, όπως προσαρμόζεται δηλαδή η κοινωνία σε τέτοιες (αυτο)διαταραχές. Από αυτή την άποψη, η ψηφιοποίηση δεν αποτελεί ένα πραγματικά συναρπαστικό θέμα.

Παρόλο που πολλά εκ των προαναφερθέντων θεμάτων παρουσιάζονται ξεκάθαρα στο παρόν βιβλίο, δεν συνιστούν τον πυρήνα του περιεχομένου του. Με άλλα λόγια, δεν αποτελούν αφετηρία των στοχασμών, αλλά εμφανίζονται «μονάχα» ως επιφαινόμενα του πραγματικού ερευνητικού αντικειμένου. Γιατί όλες αυτές οι συζητήσεις περί διαταραχών των κοινωνικών συνηθειών μέσω της καλπάζουσας ψηφιακής τεχνολογίας γίνονται τελικά χωρίς μια θεμελιωμένη θεωρία ψηφιοποίησης –προϋποθέτουν τελικά την ψηφιοποίηση ως φαινόμενο. Αυτό το κενό αποπειράται να καλύψει το παρόν βιβλίο.

Δεν συνιστά υπερβολή μάλλον ο ισχυρισμός πως με το παρόν καλύπτεται ένα κενό. Ο στόχος δεν είναι άλλος από το να παρουσιαστεί η πρώτη κοινωνιολογική θεωρία της ψηφιακής κοινωνίας. Είναι ένα επιστημονικό εγχείρημα, διόλου επιφανειακά διαγνωστικό, ακόμα λιγότερο εξαιρετικά εγωιστικό εγχείρημα και σίγουρα όχι ένα εγχείρημα, το οποίο παράγει οδηγίες προς ναυτιλλομένους. Πρόκειται για την προσπάθεια να γίνει κατανοητή η ψηφιοποίηση ως κοινωνιολογικό πολιτισμικό φαινόμενο.

Στο παρόν, λοιπόν, βιβλίο η ψηφιοποίηση δεν εφαρμόζεται απλώς ως ένα θέμα ανάμεσα σε άλλα επίσης στη σύγχρονη κοινωνία. Οι θεωρητικές απαιτήσεις είναι πολύ μεγαλύτερες. Γιατί σύμφωνα με την κοινωνιολογική διαίσθησή μου για την τεχνολογία, μια κατάλληλη θεωρία της ψηφιοποίησης δεν θα έπρεπε να παρουσιάζει μια ιστορία αποικιοκρατίας ή διαταραχής της ψηφιοποίησης, αλλά να μπορεί να εντοπίσει το προς εξέταση πρόβλημα της ψηφιοποίησης στην ίδια την κοινωνία και τη δομή της. Με αυτή την έννοια επιλέχθηκε ακριβώς αυτός ο υπότιτλος. Δεν πρόκειται καθόλου για μια *Θεωρία της ψηφιοποίησης*, αλλά για μια *Θεωρία της ψηφιακής κοινωνίας*.

1: Υπάρχει βίντεο της *Χεγκελιανής διάλεξης*, το οποίο μπορεί κανείς να δει μέσω του συνδέσμου: https://www.fu-berlin.de/sites/dhc/zVideothek/1000_Hegel_Lecture_mit_Armin_Nassehi/index.html (Τελευταία πρόσβαση στους συνδέσμους που σημειώνονται στο παρόν πραγματοποιήθηκε την 1^η Ιουνίου 2019).

2: Έτσι σημειώνουν οι Timo Daum: *Das Kapital sind Wir. Zur Kritik der Digitalen Ökonomie*, Αμβούργο, Edition Nautilus 2017· Philipp Staab, *Falsche Versprechen. Wachstum im digitalen Kapitalismus*, Αμβούργο, Hamburger Edition 2016· Yvonne Hofstetter: *Das Ende der Demokratie. Wie die künstliche Intelligenz die Politik übernimmt und uns entmündigt*, Μόναχο, Penguin 2018· Richard David Precht: *Jäger, Hirten, Kritiker. Eine Utopie für die digitale Gesellschaft*, Μόναχο, Goldmann 2018· Michael Betancourt: *Kritik des digitalen Kapitalismus*, Ντάρμστατ, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2018.

3: Sherry Turkle: *Leben im Netz. Identitäten in Zeiten des Internet*, Ράινμπεκ, Rowohlt 1999.

- 4: Deborah Lupton: *Digital Sociology*, Νέα Υόρκη/Μίλτον Παρκ, Routledge 2015 (e-book).
- 5: Rob Kitchin: *The Data Revolution. Big Data, Open Data, Data Infrastructures and their Consequences*, Λονδίνο, Sage 2014.
- 6: Shoshana Zuboff: *Das Zeitalter des Überwachungskapitalismus*, Φρανκφούρτη/Νέα Υόρκη, Campus 2018 (έκδοση kindle).
- 7: Jessie Daniels, Karen Gregory και Tressie McMillan Cottom (εκδ.): *Digital Sociologies*, Μπρίστολ/Σικάγο, Policy Press 2017.
- 8: Steffen Mau: *Das metrische Wir. Über die Quantifizierung des Sozialen*, Βερολίνο, Suhrkamp 2017, πρβλ. και Stefanie Duttweiler et al. (εκδ.): *Leben nach Zahlen. Self-Tracking als Optimierungsprojekt?*, Μπίλεφελντ, Transcript 2016, Zygmunt Bauman και David Lyon: *Daten, Drohnen, Disziplin. Ein Gespräch über flüchtige Überwachung*, Βερολίνο, Suhrkamp 2013.
- 9: Dirk Helbing: *Towards Digital Enlightenment. Essays on the Dark and Light Sides of the Digital Revolution*, Καμ/Ελβετία, Springer 2019.
- 10: Friedrich Kittler: *Es gibt keine Software*, στο: του ίδιου: *Draculas Vermächtnis. Technische Schriften*, Λειψία, Reclam 1993, σελ. 225-242.
- 11: Sybille Krämer: *Symbolische Maschinen. Die Idee der Formalisierung im geschichtlichen Abriß*, Ντάρμστατ, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1988.
- 12: Πρβλ. Sybille Krämer και Horst Bredekamp (εκδ.): *Bild – Schrift – Zahl*, 2^η έκδοση, Μόναχο, Fink 2009.
- 13: Felix Stalder: *Kultur der Digitalität*, Βερολίνο, Suhrkamp 2016.
- 14: Πρβλ. π.χ. Edelgard Kutzner και Victoria Schnier: *Geschlechterverhältnisse in Digitalisierungsprozessen von Arbeit. Konzeptionelle Überlegungen und empirische Fragestellungen*, στο: *Arbeit* 26 (2017), σελ. 137-157.
- 15: Πρβλ. π.χ. Klaus Dörre, *Digitalisierung – neue Prosperität oder Vertiefung gesellschaftlicher Spaltungen?* στο: Hartmut Hirsch-Kreinsen, Peter Itermann, Jonathan Niehaus (εκδ.): *Digitalisierung industrieller Arbeit*, Μπάντεν Μπάντεν, Nomos 2015, σελ. 270-285· Paul DiMaggio et al.: *Social Implications of the Internet*, στο: *Annual Review of Sociology* 27 (2001), σελ. 307-336.
- 16: Πρβλ. επίσης Dominique Cardon: *Den Algorithmus dekonstruieren. Vier Typen digitaler Informationsberechnung*, στο: Robert Seyfert και Jonathan Roberge (εκδ.): *Algorithmenkulturen. Über die rechnerische Konstruktion der Wirklichkeit*, Μπίλεφελντ, transcript 2017, σελ. 131-150· Dominique Cardon: *A quoi rêvent les algorithmes. Nos vies à l'heure des big data*, Παρίσι, Seuil 2015.
- 17: Πρβλ. π.χ. Armin Nassehi: *Rethinking functionalism. Zur Empiriefähigkeit systemtheoretischer Soziologie*, στο: Herbert Kalthoff (εκδ.): *Theoretische Empirie. Die Relevanz qualitativer Forschung*, Φρανκφούρτη, Suhrkamp 2008, σελ. 79-106.
- 18: Πρβλ. Armin Nassehi: *Die erste digitale Generation. Eine kontraintuitive Diagnose*, στο: *Kursbuch* 178: 1964, Αμβούργο, Kursbuch Kulturstiftung 2014, σελ. 31-52.

- 19: Walter Benjamin: *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, Βερολίνο, Suhrkamp 2007. (Σ.τ.Ε.) Περιλαμβάνεται στο βιβλίο: Benjamin Walter: *Για το έργο τέχνης. Τρία δοκίμια*. Μτφρ. Αντώνης Οικονόμου, Εκδόσεις Πλέθρον, 2013, Αθήνα.
- 20: Chris Anderson: *The End of Theory. The Data Deluge Makes the Scientific Method Obsolete*, στο: *Wired*, 23 Ιουνίου 2008· Klaus Mainzer: *Zur Veränderung des Theoriebegriffs im Zeitalter von Big Data und effizienten Algorithmen*, στο: *Berliner Debatte Initial 27* (2016), 4, σελ. 22-34.
- 21: Martina Franzen: *Die digitale Transformation der Wissenschaft*, στο: *Beiträge zur Hochschulforschung* 4, 40 (2018), σελ. 8-28, διεύθυνση URL: http://www.bzh.bayern.de/uploads/media/4_2018_Franzen.pdf
- 22: Πρβλ. Nick Srnicek: *Platform-Kapitalismus*, Αμβούργο, Hamburger Edition 2018.
- 23: Ιδιαίτερος εντυπωσιακό, πρβλ. Nick Bostrom: *Superintelligenz. Szenarien einer kommenden Revolution*, Βερολίνο, Suhrkamp 2016.
- 24: Dirk Helbing: *Towards Digital Enlightenment. Essays on the Dark and Light Sides of the Digital Revolution*, Καμ/Ελβετία, Springer 2019.